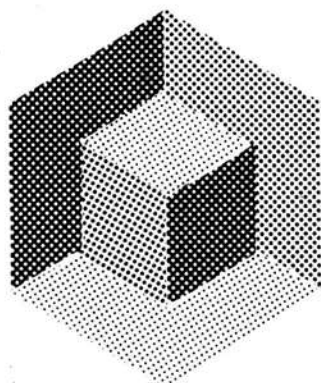

Beszámolók ◦ Szemlék ◦ Közlemények

TAJÉKOZTATÁSI MUNKA ÁLTALÁBAN

Elgondolások a dokumentációról – a jövő számára

Az alábbi gondolatok a dokumentációnak olyan szempontjaira irányítják a figyelmet, amelyeket kevésbé szoktak tekintetbe venni. A felvetett elképzelések a dokumentáció által elérendő célokat utópisztikusnak látszó nézőpontból közelítik meg, majd visszatérnek a realitások talajára, és megkísérlik meghatározni, hogy mit kell tennünk a célok megvalósításáért – ha csakugyan akarjuk.

A dokumentáció és a tudományos ismeretek

A dokumentáció célja, hogy hozzáférhetővé tegye az ember által felhalmozott ismereteket. Durván egyszerűsítve: az a feladata, hogy az ismereteket úgy kezelje, mintha áruk volnának egy áruházban elraktározva. Ennek érdekében különféle módszereket alkalmaz.

A *leíró módszernek* az a rendeltetése, hogy valami fogalmat adjon az „árurol” – ezt a feladatot látja el például egy gyártmánykatalógus, amely játékszereket vagy laboratóriumi felszereléseket ismertet. Esetünkben azonban az áru szellemi és elvont dolog, és a dokumentáció csak a „dokumentum” közegén át ragadhatja meg – amint ezt az elnevezése is jól érzékelteti. A dokumentumok szerzőik ismereteinek meghatározott részét tükrözik – adatokat, fogalmakat, a fogalmak közötti kapcsolatokat stb. Közöttünk és az elvont ismeret között helyezkedik el egy anyagi médium, amit dokumentumnak nevezünk, még akkor is, ha néha képernyő formáját ölti.

A dokumentáció alapvető funkciója tehát az, hogy *segítsen megtalálni az ismereteket azáltal, hogy ezeket deskriptorokkal, kulcsszavakkal jellemzi*, s azután jegyzéket ad számunkra azokról a dokumentumokról, amelyek a nekünk megfelelő deskriptorokat tartalmazzák. Így a dokumentáció megkísérli, hogy a tudományos

ismereteket egyszerű információs tételekre, egységekre redukálja, amelyeket kezelni tud, vagyis össze tudja rakni őket. Az ismeretek szervezésében, strukturálásában a dokumentalistának azokon a határokon belül kell maradnia, amelyek a dokumentumok lokalizálására vonatkozó módszereket jellemzik.

A *lokalizáló*, a dokumentumok térbeli elhelyezkedését meghatározó *módszerek* arra szolgálnak, hogy az árukat megtaláljuk az „áruházban.” Erre a célra teljesen megfelelő a félre nem érthető hivatkozások jól kidolgozott hálózata s a jelenlegi dokumentációs eljárások alkalmasak a feladatok ellátására. A nehézségek inkább a kiadói szektor rendellenességeiben mutatkoznak. E tekintetben a dokumentáció sokszor arra kényszerül, hogy túllépve sajátos tevékenységi körét, túlságosan sok időt töltsön el a dokumentumok szabványos struktúrájára vonatkozó normatív funkciók ellátásával.

A „*tisztító*” *módszerek* célja, hogy a lehető legkisebb erőfeszítéssel tegyék lehetővé a valóban releváns, az ismereteket ténylegesen gyarapító dokumentumok kiválasztását. A dokumentáció arra törekszik, hogy *kiszűrje az ismétléseket*, a népszerűsítő közléseket, a *másodlagos forrásokat*, és büszkén felmutassa a csakugyan „primer” dokumentumokat. Ezáltal értékítéleteket alkot a dokumentumokról, figyelembe véve természetesen a különféle felhasználói rétegek igényeinek egymásnak sokszor nagyon is ellentmondó követelményeit.

Szakítsuk meg most a megkezdett gondolatsort, mivel az eddigiekből is világosan kitűnik, hogy milyen sokrétű, milyen hatalmas feladatokat kell megoldania a dokumentációnak. Lépünk most az utópia területére, és tegyük fel a kérdést: *hogyan alakíthatnánk ki a dokumentalista számára olyan munkafilozófiát, amely alapvetően egyszerűsítene és átalakítaná hivatását?*

Tegyük fel, hogy „formalizálni” tudjuk a tudományos ismereteket úgy, hogy fogalmak láncolataként ábrázoljuk, amelyeket különféle típusú viszonylatok kapcsolnak össze. (Az azonosítható fogalmak száma valószínűleg meghaladja a tízezeret és a közöttük levő lehetséges relációk száma több ezer.)

Ebben az esetben a dokumentáció a szervezett, strukturált tudományos ismeretekből indulhatna ki, és teljesen logikusan ezekhez rendelhetné hozzá azokat a dokumentumokat, amelyek az ismereteket tükrözik – a helyett, hogy ennek éppen az ellenkezőjét tenné, vagyis hogy a tükröződéstől haladna a lényeg felé.

A dokumentáció feladata tehát az is, hogy a tudományos ismeretek felépítésével, szerveződésével foglalkozzék. Ezt a feladatát azonban nagyon óvatosan, szinte titokban végzi, soha sem meri nyíltan hangoztatni. Pedig e tekintetben hasznosan működhetne együtt a filozófusokkal, akik a tudomány, az ismeretek természetét és strukturáját vizsgálják; a dokumentalisták irányítóan befolyásolhatnák a filozófusok kutatásait, és hasznosíthatnák eredményeiket. Régen elvesztettük már hitünket a tudomány lineáris osztályozásában és a tudományos elméletek örökérvényűségében. A tudomány persze rendszer, de – dinamikus rendszer. A dokumentalista abban a szerencsés helyzetben van, hogy a tudománynak mint dinamikus rendszernek sajátosságait hasznosítani tudja.

Nagyon utópisztikus dolog volna, ha azt kívánnánk, hogy adják meg neki ehhez a szükséges eszközöket?

Dokumentáció és heurisztika

Jelenleg általánosan elfogadott vélemény, hogy a dokumentalista munkája a megoldásra váró problémák szempontjából *releváns dokumentumok kiválasztására szorítkozik*, s ezeknek a dokumentumoknak értékelő tanulmányozása, szintetizálása, interpretálása nem az ő feladata, – bár esetenként ezt is szívesen elvégzi.

Újabban „*aktív dokumentáció*”-nak nevezik a dokumentalistának olyan jellegű tevékenységét, amely *az ismeretek mélyebb vizsgálatára, fejlődésük és határterületeik megvilágítására, rejtett elemeik feltárására vonatkozik*. Ez a dokumentáció heurisztikus funkciója, amellyel elősegíti a felfedezéseket oly módon, hogy hasznosítja mindazt, amit a tudományos ismeretek strukturájáról és dinamikájáról megtanult.

Ennek a feladatnak teljesítéséhez értékes segítséget nyújthat a tudományos ismeretek már említett formalizálása, de önmagában nem elég. Szükséges hozzá azoknak az ismeretelméleti megfontolásoknak alkalmazása, amelyeket René LECLERCQ fejtett ki a „*plauzibilis logikájáról*” szóló művében, – megkülönböztetve a plauzibilist (nyilvánvalót, elfogadhatót) a valószínűtől. E logika alapján úgy lehet az ismereteket kombinálni, összegezni, indukálni stb., hogy mindig szem előtt tartjuk: mit nyerünk vagy veszítünk plauzibilitásban. Az aktív dokumentációt erre a logikára kell alapozni.

Utópisztikus volna az a törekvés, hogy kövessük, terjesszük, magyarázzuk LECLERCQ gondolatait, s hogy a dokumentalisták járjanak e törekvés élén?

A dokumentáció és a nyelvek

A dokumentáció különféle nyelveken írt dokumentumokkal foglalkozik. De nem kellene valamiképpen befolyást gyakorolnia speciális nyelvek kifejlesztésére?

Ennek egyik módja lehetne a kivonatok (abstracts) nyelvének szabályozása oly módon, hogy *számítógéppel kölcsönösen fordítható speciális nyelvet alakítsanak ki a meglevő természetes nyelvekből*. Ehhez csak néhány szabályra volna szükség (a franciában pl. a fordított szórend megtiltására), s a nyelvek alkalmasak lennének a fordításra a pontosságban való veszteség nélkül. Az egyes nyelvekre vonatkozó szabályokban, korlátozásokban természetesen figyelembe kell venni a többi nyelvet és a számítógép logikáját.

Utópisztikus volna az a remény, hogy a speciális nyelveknek ez a kölcsönös alkalmazása – pusztán a kivonatok terén – lényegesen egyszerűbbé tenné a dokumentációs munkát?

Másik terület, ahol a dokumentáció szabályozó funkciót végezhetne: *az egyes szaktudományok nyelvének alakítása*. A szaknyelvek néha egészen speciális képződmények (pl. a „modern” matematika nyelve), de többnyire a természetes és a szaknyelv közötti kompromisszum alapján jönnek létre. Egyes esetekben sikerül ugyan egyértelmű, logikus kifejezéseket alkotni, de néha olyan zsargont használnak, amely inkább csak a gondolatok hiányának leplezésére való.

Utópisztikus kívánság volna, hogy a dokumentalista, miközben a tudományos ismeretek struktúráját vizsgálja, elgondolkodna azon is: milyen nyelvi kifejezések illenek leginkább ehhez a struktúrához?

Néhány következtetés

Annak ellenére, hogy a dokumentáció a fejlődés egyik mozgató ereje, *sok helyütt csak kiegészítő tevékenységnek tekintik*, amely rutin feladatokat lát el. Ezt a dokumentációról alkotott képet meg kell változtatni.

Lehet, hogy ma még utópisztikus álom úgy tekinteni a dokumentációt, mint a tudomány filozófiáját, a tudományos fejlődés elméletét, a tudomány alkalmazási területeinek felfedezőjét, speciális nyelvek létrehozóját – s mindez együtt s egyszerre. De számos jele van már annak, hogy közeleg a dokumentációnak ez az új korszaka.

Nem kellene az új korszak beköszöntését azzal is elősegítenünk, hogy az előzőek szellemében sokkal igényesebbé tesszük a dokumentalisták oktatását? Az oktatás jelenleg jórészt technikai jellegű, s bár eredményei nagyok, általában hiányzik belőle az a magasabb rendű kutatómunkára való ösztönzés, amely a fentiekben vázolt elképzelések megvalósításához szükséges. Erre

az első lépések megtörténtek. Most már támogatni és fejleszteni kell a további lépéseket.

/PIGANIOL, P.: *Documentation. A long-term view = International Forum on Information and Documentation, 1. köt. 2. sz. 1976. p. 15–16.*

(Győre Pál)

Referáló és indexelő szolgáltatások a könyvtartomány és az informatika területén

Összehasonlító elemzés

A dokumentációs, könyvtári és levéltári folyóiratok kiadójának 1972-ben, az UNESCO szervezésében rendezett szimpóziuma javasolta e szakterületek fontosabb referáló és indexelő szolgáltatásainak összehasonlító elemzését. Az 1974-ben zárult vizsgálat részletes eredményeit az UNESCO tette közzé [1], rövid összegezését a vizsgálat vezetője, Tom EDWARDS külön is publikálta [2].

A könyvtartományi és informatikai szakirodalom bibliográfiai számbavétele terén igen gyors fejlődésnek vagyunk tanúi. Szembetűnő vonása e – mennyiségi – fejlődésnek a szolgáltatások számának emelkedése. Éppen ezért nagyon időszerű annak vizsgálata, valóban a legjobb úton haladunk-e.

A vizsgálat megkezdését természetesen megelőzte a korábbi elemzések áttekintése. E publikációk közül – az időbeni fejlődés vizsgálata és bizonyos módszerek átvétele szempontjából – elsősorban DANSEY [3] és GILCHRIST [4] vizsgálata bizonyult jelentősnek.

A vizsgálat felvetett néhány olyan problémát, amelyekre célszerű előre utalni. Közülük a legfontosabbak: a vizsgálat során az informatika és dokumentáció témakörre nagyobb hangsúlyt kaptak, mint a könyvtartomány; az elemzés során a legfontosabb (core) folyóiratok különféle jegyzékei készültek el; a viszonylag nagy adatmennyiség ellenére a primer irodalom lefedésének problémái lényegében ismeretlenek maradtak.

A vizsgálat az alábbi szekunder szolgáltatásokra terjedt ki:

- Bulletin Signalétique, Section 101. (BS)
- Computer and Control Abstracts, Chapter 8.5 (CCA)
- Information Science Abstracts (ISA)
- Library and Information Science Abstracts (LISA)
- Library Literature (LL)
- Referativnii Zsurnal, Section 59. (RZs)

A fenti periodikumok közül az LL csupán bibliográfiai információt ad, tárgyszavak betűrendjében. A többi öt szolgáltatás a bennük közölt tételek döntő többségéhez referátumot is ad.

A vizsgálat valamennyi szolgáltatás 1973. évi számainra terjedt ki, valamennyi közölt tételt figyelembe vette, de az elemzés során kiemelten vizsgálta a folyóiratcikkek feltárását.

Alapadatok

A vizsgált szolgáltatások legfontosabb mennyiségi jellemzőit az alábbi táblázat tartalmazza:

Folyóirat	A közölt tételek száma	ebből: folyóiratcikkek %	A feldolgozott folyóiratok száma
BS	3 245	65	320
CCA	1 337	80	177
ISA	3 721	41	247
LISA	2 873	87	210
LL	10 401	51	221
RZs	4 524	72	331

A feltűnően nagymennyiségű tételt feltáró LL-lel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy egyrészt a feldolgozott tételek közt számos olyan szerepel, amelynek terjedelme nem haladja meg az egy oldalt, másrészt az LL szerkezete miatt viszonylag sok fel nem tárt ismétlődés (több tárgyszó alatt történt besorolás) lehetséges, így a tényleges érték az itt jelzettől bizonyára kisebb. Az RZs esetén jó néhány tétel pontos forrását nem sikerült meghatározni, így itt a feldolgozott folyóiratok száma nem pontos.

Igen érdekes, hogy az egyes szolgáltatásokban milyen arányban találhatók a különféle nyelvű folyóiratok:

	százalékban					
	BS	CCA	ISA	LISA	LL	RZs
angol	42	63	69	69	87	44
német	13	13	4	7	2	11
francia	20	4	5	4	2	5
orosz	6	3	9	2	1	12
egyéb	19	17	13	18	8	28

Inkább csak az érdekesség kedvéért: az „egyéb” nyelven belül az egyes szolgáltatások által feldolgozott magyar nyelvű folyóiratok száma (a fenti sorrendben): 3 – 2 – 2 – 2 – 1 – 5.

A szolgáltatások tematikus elrendezésének, az egyes csoportok egymáshoz viszonyított arányának elemzése (az igen jelentős eltérések miatt) nem vezetett összehasonlító eredményekre. De éppen ez a negatív megállapítás utal arra, hogy a jelenlegi, nagyon heterogén gyakorlat jelentősen megnehezíti a használók helyzetét.

Feldolgozott folyóiratok

A vizsgálat különös alapossággal foglalkozott a szakfolyóiratok feltártságának kérdéseivel. Külön-külön valamennyi szolgáltatásra meghatározták az abban feldolgo-